

2. ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Δεύτερος σκοπός του κεφαλαίου είναι η περιγραφή της δομής και λειτουργίας της παραδοσιακής ελληνικής οικογένειας, η ανάλυση του μετασχηματισμού της σύγχρονης ελληνικής οικογένειας και οι επιπτώσεις των κοινωνικών μεταβολών σε ορισμένες ψυχολογικές μεταβλητές. Πρέπει να επισημάνουμε και πάλι στο σημείο αυτό, ότι μια τέτοια ανάλυση και ερμηνεία εμπειρικών δεδομένων δεν θα ήταν δυνατή, ή θα οδηγούσε πιθανώς σε λανθασμένες ερμηνείες, αν βασιζόμαστε μόνον σε ελληνικά δεδομένα. Η πολιτισμική μέθοδος και το οικολογικό μοντέλο προσφέρουν μια συγκριτική μεθοδολογία και ένα επαρκές θεωρητικό πλαίσιο, μέσω των οποίων μπορούμε να εξαγάγουμε συμπεράσματα για την ελληνική οικογένεια, τη δομή και τη λειτουργία της, κα-

θώς και για τον τρόπο που οι παράμετροι αυτές επηρεάζουν ψυχολογικές μεταβλητές. Το οικολογικό-κοινωνικό μοντέλο έχει χρησιμοποιηθεί σε προσπάθεια ανάλυσης της ελληνικής κοινωνίας - διάρθρωσή της και σύγχρονη ιστορία - και της ελληνικής οικογένειας. Ο τύπος της ελληνικής παραδοσιακής αγροτικής οικογένειας ήταν η πατριαρχική-εκτεταμένη, όπως την έχουν περιγράψει πολλοί Έλληνες και αλλοδαποί κοινωνιολόγοι, ανθρωπολόγοι, ψυχολόγοι, ψυχίατροι, κ.ά., η οποία χαρακτηρίζεται από την αυστηρή ιεράρχηση των ρόλων των μελών της

Ας αναλύσουμε συνοπτικά, λοιπόν τα οικολογικά-κοινωνικά στοιχεία της Ελλάδας με βάση το μοντέλο αυτό.

2.1. Οικολογικά-κοινωνικά στοιχεία

2.1.1. Οικολογικά στοιχεία

Η οικολογική ανάλυση της ελληνικής οικογένειας θα ήταν μόνο μια στατική περιγραφή εάν δεν περιλάμβανε την διαχρονική παράμετρο. Μια περιληπτική αναφορά σε ορισμένα στοιχεία της μακρόχρονης ιστορίας του ελληνισμού θα συνέτεινε στο να γίνει πιο κατανοητό πώς τα διάφορα ιστορικά γεγονότα επηρέασαν τις κοινωνικές μεταβολές, τους κοινωνικούς θεσμούς, την οργάνωση της κοινωνίας, τους θεσμούς μέσα στην κοινότητα και τη μορφή της ελληνικής οικογένειας.

Η γεωγραφική διαμόρφωση της Ελλάδας (τα βουνά, τα πολλά σκορπισμένα νησιά και οι ελάχιστες πεδιάδες) δημιουργούν ένα διαφοροποιημένο τοπίο με μικρούς οικισμούς στα ορεινά της ηπειρωτικής Ελλάδας και των νησιών και με πόλεις στα πεδινά, στις παραθαλάσσιες περιοχές και στα μεγάλα νησιά. Τόσο οι απότομες πλαγιές των βουνών όσο και οι αποστάσεις μεταξύ των νησιών συντείνουν στην απομόνωσή τους και στη δυσκολία επικοινωνίας μεταξύ των οικισμών. Αν και η απόσταση σε χιλιόμετρα μεταξύ δύο χωριών σε αντίθετες πλευρές κάποιου βουνού μπορεί να ήταν μικρή, τα στοιχεία της φύσης ήταν τόσο απαγορευτικά ώστε να αποκλείουν ή να δυσκολεύουν την επικοινωνία μεταξύ των μελών τους. Οι αλληλεπάλληλες ληστρικές επιδρομές, οι αυθαιρέσιες, οι βιαιότητες, το παιδομάζωμα από τους Τούρκους κατακτητές στις πεδινές περιοχές είχαν ως αποτέλεσμα την ερήμωση των χωριών αυτών και την καταφυγή στα ορεινά χωριά, τα οποία τόσο λόγω της φυσικής απομόνωσής τους προστάτευαν τους κατοίκους. Ένα αποτέλεσμα ήταν, όπως περιγράφουν αρκετοί περιηγητές της εποχής και σύγχρονοι ιστορικοί, η διαφοροποίηση της προσωπικότητας των ελεύθερων κατοίκων των ορεινών περιοχών από τους εκτιθέμενους σε υπόδουλους κατοίκους των πεδινών περιοχών.

Ο Σφυρόερας περιγράφει την κατάσταση ως εξής. «Μπροστά στην απειλή της σφαγής ή της αιχμαλωσίας οι πληθυσμοί πεδινών οικισμών ή και μεμονω-

μένα άτομα έπαιρναν το δρόμο που οδηγούσε μακριά από την ταπείνωση και τον εξευτελισμό...Στους οικισμούς αυτούς διαμορφώθηκε μια ζωή καινούργια που την πορεία της ρύθμιζε όχι μόνο ο άνθρωπος αλλά και η φύση...Για την επιβίωση χρειαζόταν σκληρός αγώνας, που είχε ως συνέπεια τόσο την ανάπτυξη σωματικών και πνευματικών ικανοτήτων όσο και τη δημιουργία μιας νοοτροπίας και μιας ψυχοσύνθεσης διαφορετικής. Μέσα στα πλαίσια της καινούργιας ζωής οι οικογένειες και τα άτομα ξαναγυρίζουν στις αρχέγονες πηγές ζωής, στην κτηνοτροφία και στη γεωργία...στους ορεινούς πληθυσμούς δημιουργείται και η ψυχοσύνθεση του αντάρτη, του ανυπότακτου, που αρνείται να συμβιβαστεί με την εξουσία και καταφεύγει και για την ηθική του ικανοποίηση και για την επιβίωσή του, στην αρπαγή³».

*Άλλοι περιηγητές της εποχής περιγράφουν τους κατοίκους των πεδινών περιοχών ως «βαριοί, υποταγμένοι και ανίκανοι να πάρουν πρωτοβουλίες» και τους ορεινούς και νησιώτες ως «ζωντανοί, επαναστατημένοι, ευμετάβλητοι, δεκτικοί κάθε αλλαγής που θα μπορούσε να καλυτερέψει την τύχη τους». Ο Βακαλόπουλος⁴ αναφέρεται στην παροιμία «ο κάμπος βγάζει άλογα και τα βουνά λεβέντες». Και επίσης, *Οι Πελοποννήσιοι, με τη μακριά επαναστατική τους παράδοση...παρουσιάζονται...με μεγαλύτερη πείρα ζωής, με συνείδηση υπεροχής και με πεποίθηση στις δικές τους δυνάμεις. Επαινούνται...για την εργατικότητα και την ευφυΐα τους, αλλά κατακρίνονται για την αστάθεια, την ευλυγισία, την πονηριά...τις μηχανορραφίες, τη μνησικακία και το φατριαστικό τους πνεύμα».**

2.2. Το κοινωνικό-πολιτιστικό πλαίσιο

2.2.1. Οικονομικά στοιχεία

Οι οικολογικές συνθήκες της Ελλάδας ευνοούν την καλλιέργεια της γης στα πεδινά. Η δένδροκομία και αμπελοφυτεία χαρακτηρίζει τα ορεινά. Η κτηνοτροφία είναι επίσης μια κύρια απασχόληση στα ορεινά και στα πεδινά, είτε σε συνδυασμό με την καλλιέργεια της γης, όπως συμβαίνει σε μια μόνιμη κοινότητα, ή χωρίς καλλιέργεια της όπως σε νομάδες Βλάχων. Ο κύριος τρόπος επιβίωσης στα νησιά και στα παραθαλάσσια χωριά ήταν η αλιεία και η εμπορική ναυτιλία.

Οι περισσότερες πόλεις στα πεδινά χαρακτηρίζονταν ως αγροτικές. Κατά το τέλος του 18^{ου} αιώνα, ωστόσο, αναπτύχθηκε σε αρκετές πόλεις μια δραστήρια εμπορική και βιοτεχνική οικονομία. Στα Αμπελάκια αναπτύχθηκε ένα

³ Βλέπε Σφυρόερας, Β. (1975). *Σώματα αντιστάσεως του ελληνοισμού*. Ιστορία του ελληνικού έθνους. Τομ. ΙΑ' Αθήνα. Εκδοτική Αθηνών. σελ. 146.

⁴ Βλέπε Βακαλόπουλος, Α. Ε. (1980). *Ιστορία του νέου ελληνοισμού*. Τομ. Ε', Θεσσαλονίκη, σελ. 304.

πρωτότυπο είδος παραγωγικού συνεταιρισμού κατανάλωσης , συνεταιρισμού εργασίας και κεφαλαίου με ευρείες βάσεις, όπου εργάζονταν 4.000 περίπου άτομα σε 24 νηματοβαφεία.

Αναπτύχθηκε σε διάφορα νησιά και σε παραθαλάσσιες περιοχές η εμπορική ναυτιλία, π.χ. στην Ύδρα, Σπέτσες, Ψαρά, Γαλαξίδι,, Χίο, Νάξο, Πάτμο, Μύκονο, Σύρο, με συναλλαγές με όλες τις χώρες της Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας σε μια εποχή που ο γαλλικός εμπορικός στόλος αναγκάστηκε να αποσυρθεί από την ανατολική Μεσόγειο. Σε πεδινές και παραθαλάσσιες πόλεις, π.χ., στη Θεσσαλονίκη και τη Λάρισα λειτουργούσε το εμπόριο και πολλές βιοτεχνίες. Οι δε συντεχνίες αποτελούσαν μια ισχυρή κοινωνική ομάδα με εκπροσώπους στις κοινοτικές επιτροπές. Αυτές οι μορφές παραγωγικής απασχόλησης χαρακτηρίζουν την ελληνική οικονομία κατά το τέλος της Τουρκοκρατίας.

Η αλλαγή τρόπου επιβίωσης - το οικονομικό στοιχείο του οικολογικού-κοινωνικού μοντέλου - είχε ως επακόλουθο τη μείωση της παραδοσιακής απασχόλησης του Έλληνα στη γεωργία, στην αλιεία και σε μικρές βιοτεχνίες και, αντίστροφα, την αύξηση, κυρίως σε αστικές περιοχές, της απασχόλησης στη βιομηχανία, σε μεγάλες επιχειρήσεις, στο δημόσιο, στον τουρισμό και γενικότερα στην προσφορά υπηρεσιών. Οι αλλαγές στον τρόπο επιβίωσης είχαν επιπτώσεις και σε άλλες παραμέτρους του μοντέλου.

2.2.2. Το πολίτευμα

Τα οικολογικά στοιχεία της Ελλάδας, τα βουνά, τα νησιά, σχηματίζουν μικρές κοινότητες οι οποίες, λόγω των φυσικών συνθηκών, είναι απομονωμένα. Τόσο η γεωγραφική απομόνωση όσο και οι δυσκολίες επικοινωνίας μεταξύ των κοινοτήτων δημιούργησαν συνθήκες αυτονομίας και ανεξαρτησίας των κοινοτήτων. Οι συνέπειες της αυτονομίας των πόλεων και των μικρών κοινοτήτων και η προσπάθεια υποβολής της κυριαρχίας μιας μεγαλύτερης δύναμης ή κεντρικής εξουσίας στις πόλεις και κοινότητες κατά την ιστορία του ελληνικού έθνους από την αρχαιότητα μέχρι και τη σημερινή εποχή είναι γνωστή σε όλους.

Η διοίκηση κατά τη βυζαντινή εποχή χαρακτηριζόταν από μια διττή κοινωνική δομή. Από τη μια μεριά οι αγρότες στην ύπαιθρο ήταν οργανωμένοι σε ένα οικογενειακό και κοινοτικό σύστημα και από την άλλη υπήρχε η κεντρική διοίκηση στις πόλεις. Με την πτώση της βυζαντινής αυτοκρατορίας η γη περιήλθε στην οθωμανική αυτοκρατορία. Οι αγρότες καλλιεργούσαν μικρά οικογενειακά χωράφια τα οποία περνούσαν από γενιά σε γενιά χωρίς, ωστόσο, να μπορούν να πουληθούν. Το γεγονός ότι ο φόρος που επιβαλλόταν στις αγροτικές περιοχές, τουλάχιστον από την πρώτη βυζαντινή περίοδο του Διοκλητιανού, χρεωνόταν στην κοινότητα, η οποία ήταν αλληλεγγύως υπεύθυνη για την καταβολή των φόρων που αντιστοιχούσαν στο συνολικό αριθμό των οικογενειών της περιοχής, ενδέχεται να εξηγείται από τη δυσκολία ελέγχου από την κεντρική

εξουσία, επειδή οι κοινότητες ήταν σε δυσδιάβατες περιοχές. Μια συνέπεια της συλλογικής ευθύνης της κοινότητας για την πληρωμή των φόρων ήταν σαφώς η καλλιέργεια της συλλογικής αντιμετώπισης προβλημάτων και επίσης, η ανάπτυξη έντονης δυσπιστίας για τις προθέσεις και αποφάσεις κάθε κεντρικής κυβέρνησης ή εξουσίας.

Είναι φανερό ότι τα οικολογικά στοιχεία της Ελλάδος δυσκόλεψαν τον απόλυτο έλεγχο των μικρών κοινοτήτων από μια κεντρική εξουσία. Επομένως, η υιοθέτηση του θεσμού της κοινοτικής ευθύνης για την καταβολή των φόρων από την Οθωμανική αυτοκρατορία μάλλον επεκτείνεται αναγκαστικά και σε άλλους θεσμούς. Ένας σημαντικός θεσμός ήταν η μερικώς αυτόνομη κοινοτική αυτοδιοίκηση με την εκλογή των δημογερόντων οι οποίοι εξέλεγαν τον προεστό και εκπροσωπούσαν την κοινότητα στις σχέσεις με την τουρκική εξουσία. Τα ονόματα των κοινοτικών αρχόντων ποικίλουν από περιοχή σε περιοχή, π.χ. πρωτόγεροι, γέροντες, προεστοί, προεστώτες, επίτροποι, κοτσαμπάσηδες και καπετάνιοι. Από τις κυριότερες ευθύνες των δημογερόντων ήταν η εκτίμηση της φορολογικής συμμετοχής της κάθε οικογένειας της κοινότητας, η κατανομή των φορολογικών βαρών, αγγαριών, καταλυμάτων, τροφοδοσιών, μέχρι και η είσπραξη των φόρων και η παράδοσή τους στις αρχές. Επίσης, δάνειζαν στο όνομα της κοινότητας όποιον δεν μπορούσε να εκπληρώσει τις φορολογικές του υποχρεώσεις, δίκαιζαν και εξωμάλυναν διαφορές μεταξύ συμπολιτών και επέβαλλαν μικρές τιμωρίες. Καλούσαν γενικές συνελεύσεις των κατοίκων, αποφάσιζαν για τους αγροφύλακες, πολιτοφύλακες, εκκλησιαστικούς επιτρόπους, δασκάλους κ.ά. Μετά το 1828 η ιδιοκτησία της γης πέρασε στο ελληνικό κράτος η οποία ενοικιάζει τη γη στους αγρότες οι οποίοι πλήρωναν φόρους με κάποιο ποσοστό της παραγωγής τους.

Με τις κοινωνικές μεταβολές και την σταδιακή εκβιομηχάνιση της χώρας στο 20^ο αιώνα, η εξουσία της κεντρικής κυβέρνησης αυξάνεται και ελέγχει όλες τις διαστάσεις της κοινωνικής ζωής των πολιτών και η αυτονομία των κοινοτήτων μειώνεται ριζικά. Παραμένει, ωστόσο, η επιρροή των οικογενειών, όπως περιγράφεται παρακάτω, σε πολλές δραστηριότητες της κοινότητας.

2.2.3. Η εκπαίδευση

Η εκπαίδευση των παιδιών σε αγροτικές, αλιευτικές κοινότητες, όπως στις απομονωμένες ελληνικές κοινότητες στο παρελθόν, έχει τη μορφή της ανατροφής και της γενικότερης διαπαιδαγώγησης από τους γονείς και άλλα μέλη της οικογένειας σε ό, τι αφορά τους ρόλους των γονέων, τους τρόπους επιβίωσης, τις εργασίες του σπιτιού, τους καλούς τρόπους συμπεριφοράς, τις αξίες, κτλ. Οι ρόλοι ποικίλουν αντίστοιχα με το φύλο και την ηλικία του παιδιού. Τα αγόρια μαθαίνουν από τον πατέρα, π.χ., τους τρόπους καλλιέργειας της γης και του ψαρέματος και τα κορίτσια μαθαίνουν από τη μητέρα να μαγειρεύουν και νοικο-

κυρεύουν. Στις περισσότερες απομακρυσμένες ελληνικές κοινότητες κατά την Τουρκοκρατία, οι κάτοικοι «δεν ήξεραν γράμματα».

Από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα χρονολογείται η σύσταση των ελληνικών σχολείων, κυρίως στις πόλεις όπως στο Καρπενήσι, στα Ιωάννινα και στην Αθήνα. Μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, αρχίζει σταδιακά να αναπτύσσεται ένα εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο, όμως, περιορίζεται σχεδόν αποκλειστικά στα αγόρια.

2.2.4. Η θρησκεία

Στην αρχή του 20^{ου} αιώνα, ο κοινωνιολόγος Μαξ Βέμπερ πραγματεύθηκε τη συνάρτηση της θρησκείας με τους άλλους κοινωνικούς θεσμούς. Οι βασικές υποθέσεις της θεωρίας του ήταν ότι η θρησκεία ενός κράτους είναι συνδεδεμένη με τους υπόλοιπους κοινωνικούς δεσμούς, όπως το δίκαιο, ο καταμερισμός της εργασίας, το πολιτικό σύστημα, η εκπαίδευση, η επιστήμη, η οικονομική απασχόληση και, επίσης, η κοινωνική συμπεριφορά.

Πιο πρόσφατα, ο πολιτικός επιστήμονας Χάντινγκτον, επηρεασμένος από τη θεωρία του Βέμπερ, υποστηρίζει ότι μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης οι θρησκευτικές αξίες έχουν αντικαταστήσει τις ιδεολογικές διαφορές ανάμεσα σε πολιτισμούς, δηλαδή, ο Χριστιανισμός, ο Ινδουϊσμός, το Ισλάμ, η Ορθοδοξία. Παρόλο που η θεωρία του έχει επικριθεί διότι η έννοια του πολιτισμού που χρησιμοποιεί είναι πολύ γενική, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι πολλές συγκρούσεις ανάμεσα σε χώρες και οι εμφύλιοι πόλεμοι τα τελευταία χρόνια έχουν τις ρίζες τους στις διαφορετικές πολιτιστικές αξίες -κυρίως τη θρησκεία- ανάμεσα σε εθνότητες. Οι έννοιες, δηλαδή, της εθνικής ταυτότητας και των πολιτιστικών αξιών, κυρίως των θρησκευτικών, έχουν αναβιώσει σε πολλές χώρες.

Ο σημαντικότερος θεσμός κατά την Τουρκοκρατία, που κατόρθωσε να διατηρήσει την ελληνική ταυτότητα και γλώσσα και να μεταβιβάσει την πολιτιστική παράδοση του ελληνικού έθνους, ήταν η εκκλησία. Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης η οθωμανική αυτοκρατορία επέτρεψε υπό όρους την λειτουργία της Ορθόδοξης Χριστιανικής εκκλησίας. Η ανάπτυξη της ελληνικής εθνικής ταυτότητας κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας αποδίδεται στο σημαντικό ρόλο της εκκλησίας που αποτέλεσε τον μόνο σταθερό παράγοντα για τη διατήρηση της παράδοσης του ελληνισμού. Η θέση του κλήρου ως διατηρητή στην κοινότητα ήταν η μόνη κοινώς αποδεκτή και σεβαστή παράμετρος για ένα ηθικό ρόλο στα κοινά.

2.3. Δεσμοί με πρόσωπα στην κοινότητα

Η σημαντικότερη διαφορά ανάμεσα στους κοινωνικούς θεσμούς και τους δεσμούς με πρόσωπα στην κοινότητα είναι ο ανθρώπινος παράγοντας, δηλαδή, οι

αλληπιδράσεις και η επικοινωνία με πρόσωπα στο κοινωνικό περίγυρο. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, οι οικολογικές συνθήκες της Ελλάδας κατά την Τουρκοκρατία, αλλά και σε άλλες εποχές, αποτέλεσαν απαγορευτικά στοιχεία για τον έλεγχο όλων των μικρών και απομονωμένων χωριών. Η κεντρική εξουσία ήταν μάλλον αναγκασμένη να επιτρέψει κάποιο επίπεδο αυτονομίας στα χωριά αυτά με αντάλλαγμα την συλλογή και την πληρωμή των φόρων από τους δημογέροντες. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι πόλεις στα πεδινά ελέγχονταν πιο εύκολα και δεν μπόρεσαν να φθάσουν το βαθμό αυτονομίας των ορεινών χωριών.

Ποιοι ήταν οι χαρακτηριστικοί δεσμοί των κατοίκων των μικρών κλειστών κοινοτήτων;

Η ελληνική βιβλιογραφία έχει τεκμηριώσει τις στενές σχέσεις στη μικρή κοινότητα - δηλαδή, με τα μέλη της εκτεταμένης οικογένειας, με φιλικές οικογένειες, με τους "δικούς μας ανθρώπους", που συνδέονται συνήθως με δεσμούς, όπως ο γάμος, η βάπτιση των παιδιών, κ.ά., δημιουργώντας έτσι πλέγματα αμοιβαίων υποχρεώσεων που έδεναν τα μέλη της ευρύτερης οικογένειας σε στιγμές ανάγκης και για την εξυπηρέτηση κοινών συμφερόντων. Ο Βακαλόπουλος αναφέρεται στις παρατηρήσεις για την ελληνική οικογένεια ενός περιηγητή στις αρχές του 19^{ου} αιώνα.

«...την κατάσταση στην οποία αιώνες, ίσως χιλιάδες έτη, άφησαν την κοινωνία στην Ελλάδα. Επειδή δεν υπήρξε ποτέ κεντρική εξουσία ικανή να συγκρατήσει και να υπερασπίσει τους ανθρώπους, κανείς αναγκάστηκε να ζητήσει αλλού στήριγμα και προστασία. Την πιο φυσική και τη σίγουρη υποστήριξη την βρίσκει κανείς στην οικογένεια που τα μέλη της, ακόμη και οι συγγενείς μέχρι δευτέρου βαθμού που θα είναι τόσο δεμένα μεταξύ τους και τόσο πρόθυμα για αλληλοβοήθεια όσο στην Ελλάδα. Κατά δεύτερο λόγο, ο απομονωμένος άνθρωπος πρέπει να πάρει θέση ανάμεσα στους άλλους. Εφόσον αισθάνεται τον εαυτό του αδύνατο ή δυνατό, γίνεται οπαδός κάποιους ανθρώπους με επιρροή ή μαζεύονται οπαδοί του γύρω από το δικό του πρόσωπο. Με αυτόν τον τρόπο κάθε επιφανής άνθρωπος έχει έναν αριθμό περισσότερο ή λιγότερο σημαντικό ανθρώπων εξαρτημένων, οι οποίοι τους επισκέπτονται, τους ακούνε, ζητούν τη συμβουλή τους, εκτελούν τις θελήσεις τους και υπερασπίζονται τα συμφέροντά τους, πάντοτε προσεκτικοί να φανούν άξιοι της εκτίμησής τους και να κερδίσουν την εμπιστοσύνη τους. Αυτή είναι η φύση και η αρχή των αναρίθμητων ομάδων που κατακλύζουν την Ελλάδα. Οι αρχηγοί τους, όταν δεν αισθάνονται τον εαυτό τους και τους πιστούς τους δυνατούς, μπαίνουν μαζί με αυτούς στις πράξεις ενός μεγαλύτερου αρχηγού και μεγαλώνουν με αυτή την προσχώρησή τους, τη δύναμή του και την επιρροή του... Με αυτό το μάζεμα των ομάδων σχηματίζονται τα κόμματα, οι πολιτικές μερίδες. Αντί να ξαφνιάζεται κανείς για

⁵ Βλέπε Βακαλόπουλος, Α. Ε. (1980). *Ιστορία του νέου ελληνισμού*. Τομ. Ε', Θεσσαλονίκη, σελ. 304.

αυτά, πρέπει να αναγνωρίζει εκεί την πορεία και τη φυσική και αναγκαία οργάνωση μιας πολιτικής κοινωνίας που αφέθηκε στον εαυτό της. Δεν θα μπορέσει λοιπόν κανείς ούτε να γνωρίσει, ούτε να επηρεάσει την πορεία των πραγμάτων της χώρας, χωρίς να κατέχει το μυστικό αυτής της οργάνωσης και χωρίς να γνωρίζει και να βάζει σε ενέργεια το μηχανισμό της».

Η αλληλεξάρτηση των μελών της κοινότητας δημιούργησε το αλληλέγγυο για την αντιμετώπιση των έξωθεν κινδύνων. Σύμφωνα με τον Γιαννουλόπουλο⁶

«Η κοινότητα έμεινε κλειστή και έδειχνε καχυποψία προς κάθε ξένο πρόσωπο που η περιουσία του και η ανάμιξή του στα κοινά θα μπορούσε να νοθεύσει το πνεύμα της. Κάθε προσπάθεια διασπάσεως της ηθικής και θρησκευτικής ενότητας, όπως και η παράβαση απαγορευτικών διατάξεων, προκαλούσε την αντίδραση όλης της κοινότητας και την επιβολή κυρώσεων στους παραβάτες. Η συσπείρωση που επέβαλλαν οι περιστάσεις συνέβαλε στην ταυτότητα του χαρακτήρος των μελών της κοινότητας στη διατήρηση της γλώσσας και της πίστεώς τους και στη διαμόρφωση μορφών λαϊκού δικαίου με ουσιαστικό περιεχόμενο. Το αλληλέγγυο, η κοινή ευθύνη, ο σεβασμός της ζωής, της τιμής και περιουσίας συγκράτησαν πολλές φορές το άτομο να δράσει κατά του δυνάστη και όταν ακόμη αυτό ήταν ευχερέστατο, για να μην προκληθούν αντίποινα σε ολόκληρη την κοινότητα. Όταν πάλι η ανοχή των καταπίεσεων έφθανε στο απροχώρητο, ολόκληρο το χωριό ήταν δυνατόν να διασκορπιστεί σε μια νύκτα και το πρωί να μη βρεθεί κανείς για να του ζητηθούν ευθύνες για την απομάκρυνση των άλλων. Η δίκαιη κατανομή των βαρών, ή ελευθερία του φρονήματος, το δικαίωμα να απομακρύνουν τον ιερέα αποτελούσαν πραγματικές ελευθερίες μέσα στην κοινότητα και επιδρούσαν στη διαμόρφωση του ηθικού χαρακτήρος και το ανέβασμα του πολιτικού επιπέδου των μελών της».

Όταν, ωστόσο, επρόκειτο για διακοινοτικές διενέξεις που είχαν ως αιτία την καταπάτηση ορίων και που θα είχαν στη συνέχεια φορολογικές διαστάσεις, η κοινότητα κάποιες φορές κατέφευγε ενδεχομένως στα τουρκικά δικαστήρια.

Οι εσωκοινοτικές διενέξεις λύνονταν, αντίθετα, μέσα στην κοινότητα και ποτέ στα τουρκικά δικαστήρια επειδή το μέλος της κοινότητας συμμορφωνόταν αναγκαστικά με τις αποφάσεις των δημογερόντων. Το να μη ευθυγραμμιστεί κάποιος με τις αποφάσεις της κοινότητας θα είχε καταστροφικές συνέπειες για την οικογένειά του.

Από την άλλη μεριά είναι φυσικό ότι κάτω από συνθήκες συνεχούς εξωκοινοτικής απειλής, αβεβαιότητας, άγχους για τον ετήσιο καταλογισμό του φόρου και τον καταμερισμό του από τους δημογέροντες, θα υπήρχαν προστριβές ανάμεσα σε οικογένειες.

Ο Γιαννουλόπουλος περιγράφει την γενική κατάσταση (σελ 141) ως εξής

⁶ Γιαννουλόπουλος, Ι. (1975). Κοινότητες. *Ιστορία του ελληνικού έθνους: Τομ. ΙΑ'*. Αθήνα. Εκδοτική Αθηνών, σελ. 141.

«Το ίδιο το σύστημα που καθιστούσε την κοινότητα υπεύθυνη για την απόδοση των φόρων και της επέτρεπε να απολαμβάνει ένα ποσοστό ελευθερίας, κρατώντας μακριά από παρεμβάσεις τα όργανα της κρατικής εξουσίας, έκλεινε μέσα του και τις αιτίες των παραπόνων, των διενέξεων, των διαιρέσεων σε παρατάξεις και των καταχρήσεων καθώς και των καταπιέσεων των κοινοτικών αρχόντων πάνω στον ραγιά. Η κατανομή βαρυτάτων φόρων, καθώς πολλοί κοινοτικοί άρχοντες μεροληπούσαν ή απαιτούσαν με διάφορες προφάσεις ακόμη περισσότερα, προκαλούσε στις κοινότητες παράπονα, διενέξεις και κοινωνική αναταραχή. Συμφέροντα, φιλοδοξίες και πάθη χώρισαν σχεδόν σε όλες τις κοινότητες, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο, τους άρχοντες αλλά και τον λαό σε δύο συνήθως αντιμαχόμενες παρατάξεις».

2.4. Η οικογένεια

Πολλοί κοινωνικοί επιστήμονες θεωρούν ότι συνέπεια αυτών των μεταβολών σε κοινωνικούς, εκπαιδευτικούς, πολιτικούς θεσμούς είναι η μεταβολή της δομής της οικογένειας από την εκτεταμένη στην πυρηνική. Το επόμενο κεφάλαιο πραγματεύεται ερευνητικά δεδομένα όσον αφορά το θέμα αυτό.